

SZLOVÁK ZÚRZAVAR

AMI MÜNCHEN ÓTA az egykori Csehszlovákia területén történt, sokkal több, mint amit hasonló fordulatoknál produkál a történelem. Máskor is államok vesznek el, területek tulajdonost változtatnak, a történelmi igazság régi sérelmeket orvosol. De máskor arányban van a történés az idővel, az eszmei változás az előzmények fejlődésével.

Az új szlovák állam első baja éppen a változás aránytalanul sebes ritmusa. Múlt nélkül jött a jelen, álmokon túl a valóság. A történelem nem szokta a népek vágyait és álmait teljesen vagy mértéken felül kielégíteni. Szerencsés fordulat sem szokott többet jelenteni, mint nagyobbra méretezett vágyak és törekvések lényegesen kisebb teljesülését. A szlovák nemzettel éppen az ellenkezője történt. Iskolai és egyéb kulturális követelmények mellett a szlovákságnak 1848 óta olykor kisértő és visszatérő maximális vágya és elgondolása a politikai autonómia volt. Így volt ez a 48-as forradalmi kavardás hirtelenségében, így kérték ezt a kiegyezés utáni maximális tervek és így maradt meg változatlanul a cseh uralom húsz évében. Hlinka sohasem gondolt önálló államra; az ősz, fanatikus harcos, a nemzetté válási folyamat legérdekesebb és legjellegzetesebb alakja legmerészebb terveiben sem haladta meg az önkormányzat határait. Autonómiát hirdetett Tuka Béla is, autonómiára gondolt Sidor és Mach, és akik közvetlen közelségből ügyelhatték, ami történt, tisztán és kétségtelenül tudták, hogy a „vacuum iuris” elmélete önmagát fedte. Az autonómia tartalmát, az autonómia közjogi keretének hovátartozását tekintve különböztek a vélemények — volt területi és személyi, föderatív és autonóm, lengyel, magyar és cseh orientáció (a magyar orientáció csak a régebbi generáció tagjaiban és részben a tömegekben) — de egyben semmi eltérés sem mutatkozott: önálló államra senki sem gondolt. Az új állam első teoretikusa, Tuka Béla ezt a hiányt most utólagos belemagyarozással igyekszik pótolni. Mutnyánszky Lajos, a volt bécsi szlovák rádió vezetőjének nagy port felverő könyvéhez („Harc az éterben a szlovák önállóságért”) előszót írt s azt fejtegeti, hogy annak idején tulajdonképpen az autonómia fogalma alatt az önálló szlovák állam gondolata lappangott, csak a cseh szuronyok nyomták le a homály és rejtettség mélyébe. Még a legközelebb állt az önálló szlovák állam gondolatához Milán Rastislav Stefanik, a csehszlovák légiók legendás hírű vezére és még legendásabb halálú első hadügyminisztere. De

államfelfogása egészen más irányban, sőt ellentett irányban mozgott. Szlovák részről ő volt a csehszlovák egység egyik első harcosa és eredeti fogalmazásában sem gondolt egyébre, mint a csehek és szlovákok egymásrautaltságában fogant és a csehek és szlovákok nemzeti és politikai egységét kifejező államra. Annyira azonban nem ment csehszlovákizmusa, hogy kulturális egységre gondolt volna. Csak politikai, nemzeti egységre gondolt és éppen ebben állt távol attól a felfogástól, mely később, a 20 évi együttélés folyamán teljes decentralizációra, majd teljes autonómiára és végül elszakadásra vezetett. Az elmélet legújabbán azt igyekszik bizonyítani, hogy Stefanik is a teljes szlovák autonómia alapján állt. Pedig Stefanik szlovák állameszméje a közös csehszlovák állam keretében mozgott és sohasem a független szlovák állam irányában. Ezt az ellentétet, Stefanik felfogásának eltérő útjait Tiso József, a szlovák állam miniszterelnöke és államfője érdekesen világitotta meg nyitrai beszédében (1939 május 8.):

„Azért ünnepeljük a halott Stefanikot, mert szép eszménye volt. Eszménye a szabad szlovák nemzet (—tehát nem „állam“ —) volt. Ezen életeszményéért küzdött kitarotán, a végsőkig. Ez a tény kötött össze és köt össze bennünket Stefanik személyiségével és nem az, ami ellen harcoltunk és amit elmúlt időben az előbbi vezetők hangsúlyoztak, vagyis a csehszlovák nemzeti egység. Igaz^hogy az idő követelménye és a körülmények ereje megkívánta, hogy Stefanik a cseh-szlovák formulát (Tiso itt a „formulka“ — formulácska szót használta) tegye meg akkori munkája alapjának, de egész személyisége és tettei mindenkor a szlovák nemzet és szükségleteinek önálló fogalmazása iránt érzett megigathatatlan szeretetéről tanúskodtak.“

Majd megemlíti, hogy éppen emiatt mennyi összeütközése volt Stefaniknak a cseh körökkel és így fejezi be:

„Ha mi szlovákok most önállóságban és szabadon ünnepeljük meg Stefanikot, akkor művének éppen ezen részét emeljük ki leginkább és állítjuk minden szlovák szemé elé olyan értelemben, hogy minden szlováknak a kötelessége, hogy saját nemzeti eszménye legyen. Ez pedig a mai időben nem lehet egyéb, mint az önálló szlovák állam.“

Így Stefanik különvéleménye, mely a szlovák nemzetet, bár nemzeti jellegét elismerte és harcolt érte, önmagában nem tartotta elég erősnek államalkotásra, — ez az ő csehszlovákizmusának egyedüli oka és magyarázata — a relativitás érdekes fényébe került. Hogy az ellentétet kiküszöböljék, Tiso és mások is, Stefanik felfogásában éles határvonalat vonnak a tartalom és a forma közé. A lényeg a szlovák nemzet gondolata, mely az idő követelményeihez képest élőbb az autonómia, utóbb az önállóság alakját kívánja meg.

A szlovák állam úgy született meg, mint ahogy szerves anyag keletkezett szervetlenből a múlt század néhány természettudósának képzelgő elméletében. Ősnemzéssel. Állammá alakulásának nem volt történelmi múltja, de akaratelözménye sem. Az ür, melyet a hirtelen építésre vállalkozott munkásoknak kell betölteniök, nemcsak szervezeti kérdés, az intézmények megalkotása a Statisztikai Hivaltaltól és új címertől a bírósági ítéleti formuláig, hanem elsősorban és lényegében a szellemi és eszmei alap lerakása. Olyan feladat, mely máskor az államalkotást évekkel, sőt évtizedekkel szokta megelőzni. Az egykori

csehszlovák államnak is már 1916-ban meg volt állapítva a formája és iránya, ha nem is írott törvényben, de tudósok és elméleti munkások könyveiben és értekezéseiben. Masaryk és Beneš előre elképzelték demokratikus államukat és az 1920-as alkotmány megírása már csak részleteiben volt probléma. Sőt még tovább mehetünk; ők azt is tudták, hogy a cseh nép nagy tömegei érzelmileg igenlően fognak erre a formára reagálni. Ezzel szemben mi a helyzet az új szlovák államban? Alkotmány még nincsen, elméleti alapjain most gondolkoznak, a tömegek meg — a németeket kivéve — semilyen irányban sincsenek lekötve.

Ez az első probléma: az idő rövidsége úgy aránylik a történések számához, mint az új eszmék tartalma az előzmények hiányához.

A KÉP TEHÁT MESSZE ÁLL azoktól a festményektől, melyeket ébredő államok, állami életre emelkedett nemzetek ecsetje szokott a történelem vásznára festeni. Nem egy lényegében megért erő tört ki a külső formák birodalmába, hanem minden külső változáson felül belső változások történtek. Olyan sebességgel, melyet sokkal inkább ismer a csillagászat, mint a történelem. Nyomon követte egymást a rendszer, az életnézet és a kultúrkör változása.

A világháború végéig a szlovák nép a magyar liberalizmus előnyeit és hátrányait élvezte és szenvedte. Kevesebb kulturális lehetősége volt, de gazdaságilag jól állt és akadály nélkül tudott a magyar birodalom háborúelőtti konszolidált rendszerében elhelyezkedni. Termékeit megvették, munkáját értékelték és nyitott utakat látott maga előtt a régi monarchia minden irányában. A csehszlovák időszak több iskolát, színházat és egyesületet adott, de gyarmati állapotba sodorta gazdasági nyomásával és kizsákmányolásával, és csak annak adott kiemelkedőbb állást, előrejutást, aki meggondolás nélkül szolgálta ki a cseh felsőbbség rendszerét. Az előbbi magyar idők arisztokratikus vezetésű liberalizmusát demokratikus formájú törvények árja söpörte el. Nem szabad azonban azt hinnünk, — amit gyakran magyar részről is hangoztatnak, hogy a csehszlovák éra demokráciát jelentett,—mert bár a papirtörvények demokráciája megvolt, a cseh nemzet demokráciája önmagát szolgálta ki, míg a magyarok, szlovákok és németek belsően átértzett demokráciája idegenül ödöngött az állam keretében. Bizonyos azonban, hogy a negatív élmény demokráciára nevelte a csehszlovák államkeretben élő tömegeket. Nem élték a demokráciát, de tudták és érezték, milyennek kellene lennie. A jó törvényt — például a mindenhol példaképnek számítható népművelődési törvényt — a kivitel egyoldalúsága hiúsította meg, a demokratikus szavak és nyilatkozatok erejét pedig a tettek brutalitása cáfolta meg. De az emberek felfogását mégis a demokrácia érzéke hatotta át. A márciusi államfordulat megint elsöpörte az előbbi idő nyomait. A liberalizmus még visszamaradt csökevényeiben is végleg bűnnek számított, a demokrácia rossz szagot kapott, mint a régóta használt ruha. Az új szlovák állam hivatalos képviselői minden téren a totalitást hirdetik. Olasz és német doktrínák jelennek meg a kirakatok szlovák könyveiben, hivatalos ajkáról száll a totalitás dicsérete. Igaz, hogy a totalitásnak még semi-

lyen írott törvénytablája nincsen és meg kell azt is állapítanunk, hogy a tömegek — a németek kivételével — elég idegenül állnak a totalitás eszméjével szemben. Imponál a rend, a fegyelem, az államnak mindenbe beleszóló és rendező hatalma, bár a lélek, a szellem, az érzelem sokaknál sokszor ellentmond. De egy már megtörtént. Az új állam első intézkedése és rövid múltú, de minden térre kiágazó gyakorlati lépései — zsidórendelkezések, gazdasági, ipari előírások — már a mindennapi életet is áthatották a totalitás közelségével. Az aránytalanság itt a legnagyobb. Ahol máskor hosszú életű nemzedékek éltek egy ideológia medrében csendesen folydogáló életet, ott 20 év alatt a világtörténelem három különböző életnézete hömpölygött a lelkeken végig.

Így jártak az uralkodó eszmékkel az intellektuális és így jártak velük a tömegek is. Mindegyik rendszer az iskola, a beszéd, az állandó propaganda és nevelés eszközeivel saját eszméit oltotta az emberekbe vagy legalább a részére fenntartott időben igyekezett a tömegekbe oltani. Egészen természetes, hogy a gyakori változások ellenére is az ezeréves együttélés, a történelmi tradíciókra támaszkodó és régóta hússá és vérré vált magyar eszmekegés vésődött be a legmélyebben az emberekbe. A felvidéki szellemiség, ahogy nemrég nevezte valaki: a tolerancia, a békülékenység légköre, Weis Istvánnak a Magyar Szemlében körvonalazott minden árnyalatával és a történelmi hagyomány minden attribútumával a legmélyebben él és virul mindazokban, akik közvetlenül vagy legalább közvetve voltak előbbi állami és politikai virulásának a tanúi. A régebbi nemzedék, a tömegek, melyek fejlődési tehetetlenségüknél fogva önkéntelenül is tovább maradnak meg régi felfogásuk mellett, ha a külső körülmények meg is változnak, ma is a háború előtti felfogások érzelmi követői. Legjobban láthatjuk ezt a helyzetet abból az igyekezetből, hogy a most készülő új reformok során sok mindent az előbbi elgondolások nyomán akarnak életbe léptetni, még a hivatalos körök is. Újra kísért például a megyebeosztás, 20 évi szabadgondolkodás után pedig az iskola, az intézmények, az ünnepek a keresztényi szellem formáiba térnek vissza. Az iskolákban újra megjelent a kereszt, a katolikus ünnepek újra államünnepek és egy szlovák napilap örömmel állapította meg: „Húsz év múlva egy kis községbe újra visszatért a keresztény szellem, mely a csehektől és csehszlovákoktól beültetett vallástalanságot és szabadkőművességet elsöpörte!“ Arról azonban nem lehet szó, hogy ez az előbbi eszmekegés minőségben és mennyiségben változatlanul él tovább. Sok minden letompult: a nemzeti kérdésben a magyar népcsoportban a lehető legnagyobb engedékenység kívánsága fejlődött ki, szlovák részen pedig sokszor éppen az ellenkező pólusig rohant a fejlődés. A német védelem áltató biztonságában ugyanolyan, sőt sokszorta súlyosabb hibákat követnek el a nemzeti egyedülvalóság és kiválasztottság trónusán székelve, mint annak idején történtek a régi monarchia bomlási folyamatában. Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy húsz év alatt újabb szlovák nemzedék nevelődött, mely saját személyében távol áll a magyar együttélés hagyományaitól és csehek, csehszlovákok, de szlovákok részéről is éppen a magyar felfogással ellenkező tanításban részesült.

Úgy tanulta, hogy a magyarok elnyomták a nemzetiségeket, azt vették leikébe, hogy a magyarok máig sem javultak meg és minden önállóságát, minden nemzeti kincsét elvesztené, ha újra a magyar kör vonzásába kerülne. Nagy részük már magyarul sem tud. Ha egyes emberekben, bizonyos tömegekben még változatlanul létezik is a magyar együttélés, a magyar államiság egyes részleteinek élménye, s talán még inkább az az öntudatalatti érzés, hogy a magyar keret gazdasági biztonságot tudna nyújtani, a magyar népcsoportot kivéve a szlovákokban és németek nagy részében jelenleg nincsen meg a tradicionális eszmekör, a magyar államiság utáni vágy. Így keveredik egymással két eszmekör és ebbe a kusza keveredésbe ütköznek bele kisebb-nagyobb erővel az új totalitás élményei.

A magyaroknál a totalitás gondolata csak két irányban hatott. Néhányan az ú. n. nyilas eszmékkel kacérkodnak, anélkül, hogy ennek valamilyen mélyebb értelmet tulajdonítanak. Gesztusokban, külsőségekben keresik a lényegét és fegyelem, szervezettség után kiáltanak, anélkül hogy önmaguk kezdenék el a kollektív fegyelem időszakát. Sokkal mélyebb nyomokat hagyott általában a népi gondolat. A jelennek túlbecsülése a múlttal szemben, a népiség kihangsúlyozása a politikai nemzettel szemben olyan tünetek, melyeket átlagemberekben is gyakran lehet megtalálni. A magyar népcsoportban igen egyszerű oka van ennek. Saját nemzeti létének gyilkosa volna, ha elismerné, hogy a politikai nemzet egyenlő a népi nemzettel, mert hisz ebben az esetben csehszlovák időben aktivistának, magyarajkú csehszlováknak, jelenleg pedig magyarajkú szlováknak kellene lennie. Ezen a dilemmán csak a népi, az etnikai gondolat segít keresztül. A jelen viszonyok közt feltétlenül jogosultnak tartja, hogy más nemzeti államban más nemzet tagja lehet az állampolgársági kritériumtól eltekintve a népi hovatartozás alapján.

A totalitás új szele a szlovákiai németek életén söpört végig a leg-hatalmasabban. A német birodalom közelsége, az új nemzedék teljes megnyerése, újszerű és hathatós szociális berendezések, a kollektív nevelés külsőségei és legelső sorban a német lélek hajlama aránylag rövid idő alatt — a régebbi nemzedék kivételével — mélyen ültette el a totalitás, a nemzeti kollektivitás eszméjét. A német propaganda nemcsak a lelki nevelés állandó eszközeivel oltja a német csoport tagjaiba ezt az eszmekört, hanem a mindennapi élet gyakorlati eredményeivel is. Ingadozó emberekről tudunk, akiket az kapcsolt végleg a német csoportba, hogy bírósági eljárások útvesztőiben tévelygő peres ügyeiket a német párt gyors és erélyes közbelépése vitte sikerre. A szlovákoknál is új eszmekört jelent a totalitás. Viszont néhány vezető emberüket, elsősorban Tuka Bélát kivéve, semmiféle lelki vagy érzelmi kapcsolatok és hajlamok a szlovák tömegeket nem fűzik a totalitáshoz. A szlovák lelkiesség hasonló a magyarhoz, s ezért minden totalitásnak született ellenlábasa. Individualista egyénisége ellentmond a kollektív szervezés és vasfegyelem világának, a totalitás vezető útján az a veszély fenyegeti, ami ott áll a magyar, lengyel, jugoszláv totalitási próbálkozások végén is: a totalitás és vezérelv helyébe tolokodó deszpotizmus. Mert akkor, midőn individualista, kollektív életre csak mérsékelten alkalmas törne-

gek törekednek a totalitásra, nem a nemzet nevében gyakorolt vezéri elv, hanem az egyéni önzéseket szolgáló deszpotizmus áll a fejlődés végén. A szlovák tömegeknek tetszenek a totalitás külsőségei, a vezetők minden eszközzel igyekeznek kinevelésére, de az előzmény nélküli és érzelmi alap híján szűkölködő igyekezet még nem sok nyomot hagyott. Egy bizonyos: az érzelmileg legmélyebb, legközelfekvőbb, húsz évi élménnyel felkavart eszmekörhöz újabb koncepció került, mely végkép összebogozza az egyének lelkivilágát, alakatlan, kusza helyzeteket teremt és emberfeletti munka elé állítja azokat, akik kollektív eszméket akarnak individualista emberekbe önteni.

Akár mennyire tagadják egyes hangok, a szlovák kultúrfejlődés egészen természetszerűleg a magyar kultúra nyomán haladt és minden téren kimutatható a magyar kultúra kifejezett hatása. A Szent Istváni gondolatban ezer évig egymásba kapcsolt népek kultúrkapcsolatai szükségszerűen voltak és azon sem lehet csodálkozni, hogy a legkifejlettebb és leggyorsabban érett magyar kultúra hatott erősen szomszédjaira. Vörösmarty—Holly, Arany—Hviezdoslav, Ady—Krasko—Lukac nemcsak párhuzamok, hanem szerves egymásrahatás kitörölhetetlen tanújelei. A háború előtt olyan centrifugális erők éreztették hatásukat, melyek a cseh és egyéb szláv kultúrkörök felé vonzották a szlovákság alkotóit. Ez a vonzás csak középosztálybelieket sodort magával, a tömegek megmaradtak a magyar kultúra vonzáskörében. Az elmúlt Csehszlovákia húsz éve tervszerűen igyekezett a tömegekbe beleoltani a cseh kultúrát, annak minden nyugati, moszkvai és minden modern mellékizével. Azóta megint egyet fordult a történelem kereke és a politikai helyzet újabb műveltségi körök vonzóterébe akarja a szlovákságot állítani. Azt halljuk, hogy egy pozsonyi német tanár a német egyházi éneknek a szlovák kultúrára gyakorolt hatásáról tart előadást, lépten-nyomon olvasunk kisebb-nagyobb munkákat a középkori német gyarmatosok és a szlovák művelődés kapcsolatairól, sőt egy idő óta a Slovenská Matica lipcsei kiadókkal karöltve tervszerűen üzi a szlovák-német művelődési kapcsolatokat, szabályos időközökben ismerteti a szlovák irodalmat a német közönséggel, a német szellemi termelést pedig a szlovák közönséggel. A könyvesboltok kirakatában német művek fordításai mellett olaszból vett elméleti és szórakoztató munkák jelennek meg. Igaz, hogy a húsz évi cseh kaland kulturális vonatkozásaiban is a szlovákság ellenszenvét váltotta ki és az is igaz, hogy a német kultúrkör lelkületében távol áll a szlovákságtól. De nem tagadhatjuk le azt sem, hogy Hungária vonzáskörének sugarai is hovatovább bágyadtan pattannak vissza a szlovákság kulturális életéről és tudatos propaganda gondoskodik arról, hogy a magyar múlt és magyar jelen elferdítése árán mesterséges válaszfalakat építsen eléjük. A cseh műveltségi kör nem felelt meg, de a cseh propaganda egyes részletei, mint a magyar történelem hamis értékelése, változatlanul tovább élnek. A német kultúra idegen, mert mesterséges és nem tömeg-szükséglet. De a magyar varázskor vonzása is elfakult és azokban is, akik tiszta érzellemmel közelednek feléje, gátlások ébrednek. A félelem, a nemzeti lét feltésének gátlásai és az ismeretlenség, az idegenség kísértetei.

HA VÉGIGNÉZÜNK az ellentétes, kusza rendszertöredékek, eszmecsirák és kulturális törések fentebbi képén, könnyen megérthetjük, milyen nehéz probléma előtt állanak az új szlovák állam vezetői, amikor az állameszmét kell elméletileg megalapozniok.

Mindjárt az első, legegyszerűbb és leg súlyosabb kérdés: miben áll az önálló szlovák állam megalakulásának történelmi szükségessége? Mach Sándor, propagandafőnök, az érzelmek és tettek embere, egyik beszédében egyszerűen fogalmazta meg: „Berlin akarta, hogy szlovák állam legyen és szlovák állam van.“ (Nehogy ez a mondat egyedülvalóságában teljesen félreérthető legyen, hozzá kell fűznünk azt, hogy ez alkalommal az állam elismeréséről is szó volt.) Sokkal pozitívebben foglalkozott a kérdéssel Tiso nyitrai beszédében, a lévai Stefanik-emlékmű felállításával:

„Van-e a mi szabad szlovák államunknak értelme ezen a földön, vagy nem? Ha van, akkor minden nehézséget le kell küzdeni, minden áldozatot meg kell hozni, mert tudjuk és mindig annak tudatában leszünk, hogy miért hozzuk őket. A szlovák állam történelmi értelme abból áll, hogy a nemzetiségi elv új érvényesülést és rendezést nyert, olyan értelemben, hogy a nemzetiségi elv, ha a keresztény erkölcs hatja át, nem lehet és nem is bomlasztó tényező, miként a múltban volt.“

Más helyen úgy jelölték meg az állami lét szükségességét, mint egy nemzeti létre ébredt nép természetes politikai követelményét. Ha eltekintünk a parancsszóra megalkotott állam konstrukciójától, melynek tarthatatlanságát a történelem minden tapasztalata bizonyítja, akkor csak két lehetőség marad. Amit Tiso a nyitrai beszédben mondott, az nem történelmi indokolás, hanem az okozat minőségének a felcserélése az okkal. A nemzetiségi elv pedig önmagában még nem államalkotó elv. Európa nemzetiségeinek térképe ennek terjedelmes bizonyítéka. S éppen Tuka Béla, a szlovák vezetők legképzettebb teoretikusa hangoztatta több ízben, milyen nehéz a nemzetiségi elv és a totalitás összeegyeztetése.

Az államalkotásban inkább a negatív erők vettek részt. Történelmi előzmények, teoretikus megalapozás és politikai vonal híján egy negatívum érlelte meg az önálló állam kimondását: annak a félelme, hogy más állam keretében veszélyben forogna önálló nemzeti léte. A nemzeti lét mintegy önféltésében teremti meg az államot és utólag eresztí a földre azokat a gyökereket, melyekből máskor fordított folyamattal nő ki az államiság. A nemzetévválásnak csak két tényezője van: a nyelvkultúra és az öntudat. A szlovák nép szemünk láttára lett nemzeté. Ezt a tényt a Dunamedence mai összetételéből eltüntetni nem lehet. De az államalkotás mélyebb folyamat, mint a nemzetévválás; számos egyéb tényezője is van. Történelmi, hatalmi, gazdasági feltételek, az egyensúly kérdése a szomszédos erők ütközésében és nem utolsó sorban a geopolitikai küldetés. Ezért igaz, hogy a nemzetévválás még nem államalkotás.

Ennek a kérdésnek a mélyén rejtőzik az új szlovák állam legnagyobb önellenmondása.

DUKA ZÓLYOMI NORBERT